

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในขณะที่ตัวมนุษย์เองก็มีอิทธิพลทำให้สิ่งแวดล้อมต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นที่ใดที่มนุษย์เข้าไปถึงสิ่งแวดล้อมที่นั่นจะต้องถูกเปลี่ยนแปลงเสมอ บางครั้งก็กลับกลายเป็นผลร้ายมาทำลายตัวมนุษย์เอง (นิวติ เรื่องพานิช ,2537:17) การเปลี่ยนแปลงขนาดของประชากรโลกที่เกิดขึ้นอย่างมาก จะส่งผลทำให้แหล่งโปรตีนบนภาคพื้นดินผลิตไม่พอเพียงกับความต้องการ จึงต้องพึ่งแหล่งอาหารโปรตีนทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม ซึ่งจะเห็นได้ว่าอาชีพการจับสัตว์น้ำได้ทำกันมาตั้งแต่บรรพกาล แต่ปัจจุบันจากความต้องการสัตว์น้ำมาใช้บริโภคมากยิ่งขึ้น จึงทำให้อาชีพการจับสัตว์น้ำเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการประมงเพื่อการพาณิชย์และกอบปรักกับเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำประมงมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลให้แหล่งหลบภัยของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชายเลนถูกทำลายและการเกิดมลพิษของน้ำ จึงทำให้จำนวนสัตว์น้ำชนิดลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว (วิชัย เทียนน้อย ,2533:181-202)

ตลอดตามแนวชายฝั่งทะเลของประเทศไทย มีทรัพยากรชายฝั่งที่สำคัญ อันได้แก่ ป่าชายเลน (Mangroves Forest) หญ้าทะเล (Seagrass) แนวปะการัง (Coral Reef) และทรัพยากรสัตว์น้ำ ภาคใต้ฝั่งตะวันตกหรือฝั่งทะเลอันดามัน ประกอบด้วย จ.ระนอง จ.กระบี่ จ.ตรัง จ.สตูล มีพื้นที่ป่าชายเลนมากที่สุด (ส่วนอุทยานแห่งชาติทางทะเล,2535: 32)

ป่าชายเลน นอกจากจะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ ที่อยู่อาศัย หลบภัยและหาอาหารของสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นลิง นก และสัตว์น้ำ ยังช่วยทำหน้าที่ลดความแรงและความเร็วของน้ำ และทำให้น้ำที่ไหลลงสู่ทะเลมีความสะอาดมากขึ้น (นิธิ ฤทธิพรพันธุ์,2536:16-18) แต่หลังจากการนำประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ได้ทำให้ทรัพยากรชายฝั่งล่มสลายอย่างรวดเร็วเป็นเงาตามตัว การลดลงของพื้นที่ป่าชายเลน เนื่องมาจากการสัมปทานป่าชายเลนอันเป็นสาเหตุหลัก นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การขยายตัวของอุตสาหกรรม การเกษตรกรรม สร้างถนนและสายส่งไฟฟ้า การอุตสาหกรรมและโรงไฟฟ้า การสร้างท่าเทียบเรือ การขุดร่องน้ำ การสาธารณสุขโลก ยังส่งผลกระทบต่อป่าชายเลนเช่นกัน (สมาคมหยาดฝน,2536:256)

หญ้าทะเล เป็นทรัพยากรชายฝั่งอีกประเภทหนึ่งซึ่งบทบาทที่สำคัญที่สุดของหญ้าทะเลในระบบนิเวศคือ การเป็นผู้ผลิต (Produce) ในห่วงโซ่อาหาร นอกจากนี้แหล่งหญ้าทะเลยังเป็นที่อยู่อาศัยและที่หาอาหารเพื่อการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำนานาชนิดและมีคุณค่าต่อความสมดุลของระบบนิเวศ ขณะเดียวกันยังเป็นแหล่งหลบภัยศัตรูจากผู้ล่าของสัตว์น้ำ ประโยชน์ทางอ้อมของแหล่งหญ้าทะเลที่สำคัญอีกอย่างคือ การเป็นเสมือนกำแพง ชะลอความรุนแรงของกระแสน้ำที่พัดเข้าสู่ฝั่งทำให้อัตราการพังทลายของชายฝั่งลดลง แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ทะเลในช่วงบริเวณแหล่งหญ้าทะเล และด้วยทำเลที่แหล่งหญ้าทะเลมักเกิดอยู่ใกล้ชายฝั่ง จึงส่งผลให้แหล่งหญ้าทะเลถูกรบกวนและถูกทำลายได้ง่าย โดยเฉพาะการทำการประมงที่ไม่ถูกวิธี เช่น การใช้อวนรุน อวนลาก การปล่อยน้ำเสียจากบ่อเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

หากจะกล่าวถึงทรัพยากรปะการังจะเห็นว่าธรรมชาติสร้างแนวปะการังไว้อย่างน่าอัศจรรย์ โดยทำหน้าที่เป็นกำแพงธรรมชาติ ลดความรุนแรงของการกัดเซาะชายฝั่งจากคลื่นลมและกระแสน้ำ ความสำคัญต่อสัตว์น้ำคือเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย หากินและแพร่กระจายพันธุ์ (ส่วนอุทยานแห่งชาติทางทะเล, 2535:35) นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญให้มวลมนุษย์ ทั้งยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางทะเลที่สำคัญ ช่วยการกระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่น เป็นต้น หากแต่ในปัจจุบันนี้ทรัพยากรปะการังเสื่อมโทรมและถูกทำลายลงไปมาก อันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว จากการจอดเรือ และจากการทำการประมงที่ทำลายล้าง เช่น การใช้ระเบิด ใช้ยาพิษ และใช้อวนลาก เป็นต้น

จากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเพราะได้มีการพัฒนาเครื่องมือจับสัตว์น้ำแบบทันสมัยมากขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อป่าชายเลน แหล่งหญ้าทะเล แนวปะการังและทรัพยากรสัตว์น้ำ ตลอดจนสร้างความเดือดร้อนกับพี่น้องชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้มาตลอด ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่รวมทั้งหน้าบ้านแหลมมะขาม ต.เขาไม้แก้ว อ.สิเกา จ.ตรัง ก็เช่นกัน (พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ, 2537:36)

ปัญหาที่เกิดขึ้น ได้มีการแก้ไขและการปรับประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมอันเป็นที่ประจักษ์จากความเป็นท้องถิ่น แบบอย่างของบรรพบุรุษ กระบวนการเรียนรู้ นำไปสู่ภูมิปัญญาที่สั่งสมถ่ายทอดและปรับประยุกต์ใช้กันมา และความเป็นท้องถิ่นจะอยู่ได้เพราะได้ใช้พื้นที่ของตน หรือภูมิของตนเป็นตัวสร้างภูมิปัญญาและในที่สุดเราก็จะก้าวไปสู่สากล โลกานูวัตน์ได้ เพราะฉะนั้นถ้าให้อยู่ยั่งยืนต้องมีรากเหง้าอยู่ที่ท้องถิ่น (สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, 2541:269) ในประเทศใดประเทศหนึ่งหรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนานจะต้องมีปรีชาญาณแห่งชาติหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) จึงทำให้สืบทอดความเป็นประเทศหรือชุมชนได้ (ประเวศ วะสี, 2539:42) และการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นกลับมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นการสะท้อนให้เห็นได้ว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น ไม่ได้หมายความว่า จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

ไม่ได้ ในทางตรงกันข้ามการอนุรักษ์เป็นการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนด้วยความรู้ของชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งให้ความสำคัญกับความรู้ท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ นับว่าเป็นการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพทางหนึ่งด้วย (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2541:41)

พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ (2537:37) เสนอว่า กระบวนการกู่ทะเลเพื่อการอนุรักษ์ของหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในพื้นที่นี้ เป็นการรวมกลุ่มของชาวประมงพื้นบ้านซึ่งส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม บรรพบุรุษของพวกเขาได้ตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ประมาณ 200 ปีเศษ ประกอบอาชีพทำการประมงยังชีพ โดยใช้เครื่องจับปลาแบบพื้นบ้านตามภูมิปัญญาท้องถิ่น พอกินพอใช้ในครัวเรือน ช่วงนั้นถึงจับปลาได้มากก็ไม่มีตลาดรับซื้อ จึงเกิดประเพณีแลกเปลี่ยนสินค้ากับหมู่บ้านอื่นๆ เช่น เอาปลาไปแลกข้าว ทำให้เกิดความสัมพันธ์ลักษณะ "เกลือเขา-เกลือเรา" ขึ้นเป็นที่เล่าขานจนบัดนี้

ปิยะ นวลศรี ผู้นำคนสำคัญของหมู่บ้าน ได้เล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ว่าเมื่อ 40 ปีที่แล้ว กุ้ง หอย ปู ปลา มีมากมายเหลือเฟือ กินไม่หมดจะเลือกจับเฉพาะตัวใหญ่ๆ แต่พออยู่ๆ มา ทรัพยากรร่อยหรอลงตามลำดับเพราะคนเพิ่มขึ้นและเครื่องมือที่ทันสมัยขึ้น สถานการณ์เลวร้ายขึ้น เมื่อมีอวนรุนเข้ามาในปี พ.ศ.2525-2526 ชาวบ้านในพื้นที่มีฐานะพอจะมีกำลังทรัพย์ก็จะหันมาใช้เทคโนโลยีต่างๆ มากขึ้น ในช่วงนั้นหมู่บ้านมีอวนรุนทั้งสิ้น 23 ลำ ซึ่งปิยะ เองก็ได้เห็นถึงความเสียหายที่เกิดขึ้น อันได้แก่ ปลาขนาดเล็กที่ติดมา และไม่สามารถจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ นอกจากนำไปส่งยังโรงงานปลาป่น ด้วยเหตุนี้เอง ผู้นำศาสนา ผู้นำชาวบ้าน และชาวบ้านจึงได้ปรึกษาหารือและชี้แจงความคิดต่ออนาคตที่เริ่มมองเห็น ซึ่งมีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยและส่วนใหญ่เห็นว่า จะหยุดการประมงด้วยเรืออวนรุนและเครื่องมือทำลายล้างอย่างเด็ดขาด (มนัสวี ทัดเทียม , 2540: 8-10)

ประเด็นการหยุดใช้เครื่องมือทำลายล้างของบ้านแหลมมะขามแห่งนี้ นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งอื่นๆ ต่อไป และการทำการประมงที่ถูกรื้อฟื้น ประยุกต์ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาปรับใช้กับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน การมองเห็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง เศรษฐกิจชุมชน และการใช้ทรัพยากรอย่างรู้ค่าตามหลักคำสอนในศาสนาอิสลามและสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่น โดยการมองความสัมพันธ์ของคน ชุมชน สิ่งแวดล้อม และภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมเป็นสำคัญ (สุชีรา แก้วรักษ์, 2540:18)

จากสภาพความสำคัญที่ได้ศึกษาเบื้องต้น เห็นประเด็นสำคัญของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการทำประมง จึงทำให้มีความสนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำประมงของชาวประมงพื้นบ้านบ้านแหลมมะขาม ต.เขาไม้แก้ว อ.สิเกา จ.ตรัง ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งว่าเป็นอย่างไร และมีสิ่งใดที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาเหล่านั้น รวมถึงการส่งเสริมและการ

ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้ความรู้ที่ได้เป็นรูปธรรมทางด้านวิชาการมากขึ้นและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นอื่นๆ ได้นำไปใช้อย่างเหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการ

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง
2. เพื่อศึกษากระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่ง

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตของพื้นที่

พื้นที่ บ้านแหลมมะขาม ตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอเสีเกา จังหวัดตรัง เหตุผลในการเลือกพื้นที่ครั้งนี้ คือ เป็นชุมชนที่มีการรักษาป่าชายเลนชุมชน และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ดังเช่นการรวมตัวกันภายในชุมชนเพื่อต่อต้านการใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้างและเป็นภัยต่อทรัพยากรชายฝั่ง รวมถึงรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม มีการวางกฎระเบียบและขอบเขตการดูแลรักษา มีระบบความคิดความเชื่อ และพิธีกรรมที่สนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาได้กำหนดประเด็นกว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาภาคสนามดังต่อไปนี้

1) ข้อมูลชุมชน

- ข้อมูลทั่วไปของชุมชน
- ประวัติชุมชน

2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างปัจจัยภายนอกและวัฒนธรรมชุมชนอันได้แก่

- ระบบการผลิต
- ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน
- ระบบทางความเชื่อ

โดยผ่านความสัมพันธ์ 3 ลักษณะคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งที่เป็นความรู้ความสามารถในการแก้ปัญหาและความเชื่อ ศาสนาหรือพิธีกรรม ของท้องถิ่น

3) ศึกษากระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่ง อันได้แก่

- การเรียนรู้
- การสั่งสมความรู้
- การถ่ายทอดความรู้
- การปรับประยุกต์ใช้ความรู้

1.4 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

วัฒนธรรมชุมชน เป็นการศึกษาแบบองค์รวม ในชุมชนที่ศึกษาถึงวิถีชีวิต ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันและระบบทางความเชื่อ

- ระบบการผลิต ศึกษาถึง รายได้จากการผลิต การผลิตและปัจจัยการผลิต
- ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ศึกษาถึง ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เครือญาติ

และชุมชน

- ระบบคุณค่า ศึกษาถึง ศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรม

ปัจจัยภายนอก หมายถึง บริบทภายนอกทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ที่อาจจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมชุมชน

กระบวนการเกิดภูมิปัญญา หมายถึง ภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้ และการปรับประยุกต์ใช้ความรู้

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้ และเทคโนโลยีจากภายนอก

การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ ได้ถูกสั่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลองผิดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่สั่งสมมานี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและการดำรงเผ่าพันธุ์ และมีการถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ระบบคุณค่า พิธีกรรมและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน

การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ หมายถึง การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการทำการประมงเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่ง โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็นคือการประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ใน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ในชีวิตที่เกิดขึ้น สังคมและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมชุมชน ผสมผสานกับปัจจัยภายนอก มีทั้งลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาและลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรม ในการทำการประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง